

Ф. Слюсаренко.

Про державний лад.

ПЕТРОГРАД.

Печатня вид.ва „Друкарь“. Невський пр. 88.
1917.

Ф. Слюсаренко.

Про державний лад.

ПЕТРОГРАД.

Печатня вид·ва „Друкарь“. Невський пр. 88.
1917.

Видавниче Т-во „ДРУЖБА“ у Петрограді.

I. Д е р ж а в н и й л а д.

Велика Російська революція зробила велике діло—визволення людності і цілих народів од віковічних пут самодержавної влади. Проведена надзвичайно скоро, без великих кривавих жертв, вона дала народові ту волю, про котру сотні віків мріяли люди.

Але діло народне на тім не скінчилося. Воля мов од тисячелітнього сну прокинулась: вона стала у весь зрист і ще не знає, куди йти, як краще стати на поліпшення життя люду.

Ми живемо в переходовій добі, мов засліплені надзвичайним сяйвом сонця волі.

Ще немає сталого порядку у державі, молода воля багато ще має собі ворогів.

Який має бути державний лад у Росії?

Яке місце займе і як буде порядкувати своїми справами Україна, що найшла у Російській революції і собі волю?

Такі питання стоять перед кождим громадянином-українцем. Ще багато треба зусилля, щоби розвязати, як найкраще ці питання.

Для вирішення цих питань необхідно також ознайомитись з тим, як іде державне життя у інших більше розвинених народів.

Таке ознайомлення і має на меті ця книжечка.

1. Походження держав.

Не у всі віки люде жили однаково. Тєпер ми бачимо надзвичайно великі держави, котрі займають великі простори землі, мають великі міста-городи, мають найкращі знаряддя для добробуту людности.

Державна влада керує життям людей на сотні і тисячі верстов землі.

Єдиній державній владі підлягають сотні мільйонів людей.

До утворення держави, себ-то такого ладу, в котрім народ, займаючи певну землю (теріторію), керується найвищою владою, люде дійшли не зразу.

Первісна людина була дикуном, що блукав по землі, шукаючи для себе пожитку. Він терпів холод, бо не вмів будувати доброї хати, терпів голод, бо не завше пощастиТЬ на поживу: сильний звір зразу не даеться, щоб його впіймати, або забити, птицю теж не скоро дістанеш, особливо маючи, замість рушниці, лук і стрілу, або розставляючи сільця.

Довгі віки пройшли такого існування людей.

Власним і тяжким досвідом дійшла людина до того, що користніше жити не окремо, ховаючись од інших і бачучи в них ворогів, а вкупі.

Тоді можна і звіра великого впіймати і оборонитись, коли люде з інших місцевостей прийдуть з ворожими замірами. Укупі можна й порадитись, як краще уладнати своє життя.

Так потроху люде переходили до громадського життя.

Найсильніші і найдотепніші між громадянами, як і в наші часи, користувались особливою повагою.

Звичайно, первісна (найдавніша) громада складалась з близьких родичів, що корились волі найстаршого в роді.

Згодом, коли людей помножилось, поруч одного роду оселювався другий, третій.

Треба було якось жити так, щоби не виникало бійок і сварки поміж родами. Тоді старійшини роду сходились в одно місце на *vіче* і обговорювали діла спільні для всіх родів: як усім родом, напр., користуватись одним лісом, як користуватись річкою, щоб уникнути спору, як користуватись спільною толокою і т. і.

Минали віки. Життя людей ускладнялось.

В найдавніші часи свого життя люде все потрібне для себе виробляли самі. Хлібороб, коли йому потрібно було, міг і одіж пошити і зладнати воза.

Але не у всякий місцевості людина могла задовольнити усі свої потреби.

В одному місці хліб добре родив, і його вистачало не тільки для задоволення своєї потреби, а й лишалось ще. В другому місці хліба родило мало, зате було, напр., гарно для скоту (великі степи), або були великі ліси. І люде мінялися тим, що вони мали зверх своїх потреб.

Потроху міна речами перейшла в торг на гроші, себ-то такі значки, котрі могли-б свою цінністю

замінити річ і в той-же час не займали-багато місця.

В звязку з розвитком торговлі іде засновування міст, де сходились для торгу. В містах сходились люди уже не одного роду або сусідніх родів, а приходили і здалеких країн.

Од торгу міста багатіли. У людності з'являлись зайві речі і зайві гроші. Добробут деяких людей побільшувався.

От тоді з'явилась велика небезпека з боку ріжних чужих народів. Треба було запобігти цій небезпеці.

Треба було об'єднатись окремим родам, племенам, міським громадам, щоби давати ошр ворогові.

Віче одно не в силі було боронити край. Треба було військової допомоги. І тоді на зустріч ворогові йшло військо під приводом якого-небудь знаючого військове діло чоловіка, котрого запрошуvala на це діло громада.

Минали роки народнього життя. Ватажок війська, здобуваючи собі слави своїми походами, повертається до дому.

Бачучи за собою силу в військові, він міг зробитись властителем тих племен, котрі його послали. Племена і громада звичайно не дуже противились цьому,—варто було, аби був постійний оборонець країни од ворога.

Так роди і племена, сільські і міські громади об'єднувались під найвищою владою, і військовий ватажок робився князем.

Тоді життя людности в окремих і незалежних громадах переходило в життя державне.

Правда влада князя в таких давніх державах була обмежена громадським зібранням-вічесм. Віче робило договір з князем, давало йому вказівки, але згодом влада князя поширилась, бо він мав велику військову силу, а віче іноді знесилювалось в боротьбі незгідних між собою партій.

Так в загальних рисах виникає держава.

Правда, не всі держави виникають однаково. Але те, що об'єднання пароду під одною владою необхідне було через небезпеку од сусідів, в за-снуванню держави має рішуче значіння.

Давня Українсько-руська держава (IX—XII в.) з столицею у Київі заснувалась через небезпеку од кочових орд турецьких і татарських і через те, що необхідна була військова оборона українсько-руської торговлі.

Роз'єднані літовські роди і племена з'єдналися в XIII віці через небезпеку од шімців.

В новіші часи бачимо і інші способи заснування держав. Напр., Північно-Американські Штати заснувались після повстання, щоби вийти з-під влади Англії в кінці XVIII в.

Україна в XVII в., відокремившись в повстанні Богдана Хмельницького од Польщі, організувалась в окрему державу. Але тяжке міжнародне становище примусило Україну ввійти в згоду з Москвою.

В XIX віці об'єдналися в державу Італію невеликі окремі італійські держави; об'єдналися в одну Німецьку імперію (Германію) різні німец. держави.

Заснування багатьох держав лежить в далекій давнині, і не можна з певністю сказати, як вони заклалися.

2. Що таке держава.

Стежачи за сучасним життям держав, ми бачимо, що в кожній державі свої порядки, більша або менша воля людности і не однаковий добробут. Цілком подібних між собою держав не можливо знайти.

Але з попереднього видно, що ми можемо лічити спільним у кождій державі, без чого держава не може бути.

Це спільне—державна земля, або територія, народ і найвища державна влада.

Без цих трьох прикмет не має держави.

Коли є територія і є народ, але цей народ не має над собою одної найвищої влади, то це не держава; так було в старовину, в дуже давні часи людського життя. Коли є народ і територія, але влада над цим народом належить іншому народові, то це також не держава, а частина більшої держави. Само собою зрозуміло, що народи без певної території не творять з себе держави, напр., цигане. Словом, *державою* ми звемо велику громаду людей, котра об'єднується верховною владою і живе на власній землі (державний території).

В цих трьох особливостях є зміст того, що таке держава.

Об'єднуються люди у державу для загального добра, як це видно з попереднього.

3. Теріторія держави.

Теріторія держави може мати маленькі розміри, напр., Швейцарія і надзвичайно великі, напр., Росія. Вона відокремлюється певним кордоном од інших держав.

Зміна цього кордону може бути зроблена тільки міжнародним договором.

4. Народ. Його обовязки і права.

З самого поняття про державу, яко велику громаду людей, що засновується для загального добра і підлягає найвищій владі, ясно, які обовязки мусить мати народ.

Перший обовязок—коритись законові і законній владі. Без цього неможливо уявити собі державу. Коли здається, що вимагання особ, на котрих лежить влада, не законні і виникає проце суперечка, спір рішає незалежний суд.

Але в житті держави бувають такі менти, коли влада істнует зовсім не на користь державі, коли сама влада не виконує закону, коли влада іде пілком наперекір народнім бажанням. Народ довго терпить, але і терпінню народньому приходить кінець. Тоді народ іде проти влади і скидає її. Такі менти в житті держави звуться *революціями*.

Після революції народ сам установлює новий державний лад в так званих „Установчих Зборах“. „Установчі Збори“ вирішують, який

повинен бути державний лад, які права повинен забезпечити собі народ, як повинна керувати державою нова державна влада, котра „Установчими Зборами“ робиться законною.

Другий обовязок—сприяти ділом тому, аби держава могла мати користь для загального добра. Сюди належать обовязки—стати своєю особою на дружню оборону держави під час війни і дати кошти, котрі необхідні для всієї держави (утримання війська, освіти, телеграфу і т. и.).

Найкращим і найсправедливішим способом давати ці кошти є подоходний налог: чим більше людина має, тим більше вона повинна давати державі; тоді налог будуть давати люди заможні, а бідні люди будуть зовсім вільними од налогу.

До обовязків перед державою належать і такі порівнюючи дрібні послуги: бути присяжним засадителем, нести службу по виборам, бути свідком у суді, бути понятим і т. и.

Несучи обовязки перед державою, людина повинна мати і права.

Правда поділяється на *особисті* і *політичні*.

В основі особистих прав лежить воля. Але ця воля обмежується законом—для загального порядку в державі. Коли-б можливо було існування людини цілком окремо від інших людей, тоді-б воля таких окремих людей була-б нічим не обмежена.

Таке існування людей було в дуже давніх часах і тепер є у деяких диких людей. Коли-ж людина живе серед великих громад, то вона своє

вільне життя повинна вести так, аби не бути перешкодою для вільного життя другої людини. З цього ми бачимо необхідність порядку в громаді, необхідність закону, що цей порядок забезпечує. Закон, забезпечуючи порядок, тим самим забезпечує і волю людини.

В державах, де закон має найбільшу силу, забезпечуються такі права громадян:

Воля особи: ніхто не має права робити громадянина рабом, або кріпаком (як це було, коли людей продавали, як яку-небудь товарину), ніхто не має права заарештувати, зіслати, в'язити оружною силу проти особи громадянина. Тільки законним порядком це може бути зроблено, коли запідозрюється якесь злочинство. Влада за незаконні вчинки перед особою громадянина одповідає. Ніхто не має права втрутатись в хатні справи громадянина, його листування і боронити йому жити у державі, де він схоче, і вибрати професію, яку схоче.

Воля віри: ніхто не має права забороняти вірити, як громадянин схоче. Якої-небудь державної віри, котра користує привілеями, не повинно у державі бути.

Згадаємо, як у Польщі колись знущалися католики над православними, або у Московіцині, як палили своїх-же московських людей „старовірів“.

Воля слова: ніхто не має права забороняти громадянинові говорити, писати і друкувати в газетах, або книжках те, що він схоче. Коли-ж громадянин скаже, або надрукує що - небудь образливе для інших, або неправдиве, то тоді його вільно притягти до судової одповідальності.

Згадаємо, як у Росії викреслювали з газет усяку вільну думку, котра була підозрілою для царського уряду, як заборонювали друкувати по-українському. Був такий час, що навіть пісні українські для хот приходилося друкувати по-французькому. А під час війни був такий час, коли для 35 міліонного українського народу у Росії не виходило ні одної газети українською мовою. Згадаємо, що й Святе Письмо (Євангеліє) українською мовою було забороненою книжкою.

Воля зборів: ніхто не має права забороняти громадянам сходитись (на сход, або мітинг.)

Воля спілок: ніхто не має права боронити, аби громадяне вступали в культурні, просвітні, гospодарські, політичні і інші спілки і партії.

Ці особисті волі забезпечуються певним державним законом і найкраще забезпечуються в тих державах, де народ має також політичні права.

Політичні права мають громадяне в тих державах, де людність бере участь в виробленню державних порядків. Цю участь громадянин може брати і безпосередньо в державах з невеликим числом люду, а в великих—через вибраних в законодавче зібрання (парлямент) представників-депутатів, або послів.

Ті держави, де народ бере велику участь в державній владі, звуться *народоправними* або *демократичними*.

Вибори в парлямент провадяться на підставі виборчого права.

Вибірче право повинно бути загальним. Кожда доросла людина (і чоловік, і жінка), без ріжниці майна, освіти, стану і т. д. має право вибрати і бути вибраною до державного законодавчого зібрання.

Вибірче право повинно бути *рівним для всіх*. І багаті і бідні, вчені і невчені повинні мати один голос на виборах. Буває іноді так, що держава для виборів поділяється на округи, котрі посилають рівне число депутатів. Поділ, проведений так, що не велике порівнюючи число багатих людей „багатого округа“ посилає стільки-ж депутатів, скільки і велике число людей „бідного округа“. Зрозуміло, що тоді голос багатої людини буде рівним не одному голосові бідої, а кільком голосам. Цього не повинно бути. Хоч і необхідно ділити країну на виборчі округи, але число депутатів повинно устанавлюватись відносно числові людності: чим більше людності в окрузі, тим більше число депутатів вона посилає. Такі вибори звуться *пропорціональними* виборами.

Вибірче право повинно бути *простим* або *безпосереднім*. Громадяне з серед себе безпосередньо вибірають посла. Вибрати виборщика, а потім з виборщиківъ депутата небезпечно для народної волі (народоправства). Виборщиків порівнюючи не багато, і на них можуть мати вплив люди, котрі в державі шукають своєї користі, а не загального добра.

Вибірче право повинно бути *таємним*. Записки з іменем посла самі громадяне повинні

однесті і вкинути в виборчу „урну“ (скриньку, або ящик). Коли-б вибірали не таємно, то робітник, напр., міг-би боятися хазяїна і вибрати того, кого хазяїн скаже і т. и. Тоді-б була небезпека для волі громадянина подати голос за того посла, котрого він бажає.

Коли у державі кілька окремих народів, до прав народу повинно належати також і право кождої нації на свій вільний розвиток.

Ніхто не має права боронити окремому народові у державі говорити, писати, павчати у школах тою мовою, котрою народ говоре. Ця-ж мова повинна бути у суді і в урядових інституціях.

Для забезпечення цих прав у державах з кількома народами закладається такий лад, щоби *кождий народ, маючи рівне право з іншими народами у державній владі, у себе порядкував сам, і такий лад не корушує одності і сили усієї держави.*

Всі права громадян забезпечуються законами держави.

Не у всіх державах народ має однакові права. Є держави, де народ, дійсно, через своїх послів (або й безпосередньо у маленьких державах) сам установлює державні порядки і вирішує різні державні справи; а є країни, де народ не має політичних прав і де його особисті волі, яко громадянина, не знаходять забезпечення в державних законах.

Обшир прав громадянина і їх забезпечення в законах залежать од того, як

організована у державі верховна влада—ця третя прикмета держави поруч з територією і народом.

5 Верховна влада.

Верховна влада, себ-то така влада, вище котрої у державі немає. Вона єдина у державі. Коли їх дві, то в державі виникає між ними суперечка доти, поки котрась з них буде зверху. Тоді вона робиться найвищою.

У державах, де є кілька народів, єдина державна влада устанавлюється тільки по головним питанням державного життя. Напр., оборона країни од ворога. Інші питання, напр., про освіту, кождий народ вирішує сам

В найдавніші часи історичного життя народів верховною владою був *деспот* (особливо в державах східних). Деспотові підлягав уесь народ без единого слова. Деспот був найвищим урядом, найбільшим закопом і суддею для всіх. І певного закону у *деспотії* не було: ним була винадкова воля деспота—сьогодні він велить одно і карає, як не виконують; завтра йому забажається протилежного, і він карає за невиконання протилежного.

Такий державний порядок існував в найдавніші часи, в східних державах (Персії, Туреччині) і до недавніх часів. Зрозуміло, що окрема людина і цілі народи у деспотії ніяких прав не мали.

В сучасних державах усі головні державні діла провадяться так, що одні державні установи ви-

роблють закони, другі проводять у життя ці закони, інші на підставі законів судять.

Поділ верховної влади між цими трьома установами не значить, що верховна влада перестає бути одною. Всі ці три діла (справи) влади об'єднуються в особі одної людини—голови держави (царь, король, президент і т. і.). Ця особа—голова держави, має більше або менше право в кожному з цих трьох діл. Так, напр., до революції у Росії кождий закон повинен був пройти через Державну Думу і Державну Раду і мати затверження од царя. Міністри, визначені царем, проводили в життя закони. Незалежно од міністрів і державної Думи і Ради мав провадити од імені царя своє діло суд. Як це робилося до революції, скільки вірно виконувався закон в Росії (державі, де народ майже не мав прав)—де всі ми знаємо і це не входе в наше завдання. Певний державний порядок, хоч на папері, існував.

В державах народоправних найбільше право у всіх трьох ділах верховної влади має народ.

Тепер роздивимось, як провадяться в сучасних державах всі ці три діла.

6. Як утворюються нові закони.

Щоби закон утворився, треба, щоб була подана думка про необхідність видання того чи іншого закону. Ця думка про необхідність нового закону

може бути висловлена і в книжці, і в газеті, і на якому-небудь зібранню і т. и.

Але цього не досить для того, щоби закон дійсно був виданий. Думки в газетах і книжках не мають обовязкової сили для верховної влади. Щоб закон дійсно був розроблений і виданий, треба, *аби думка про необхідність закону була висловлена певним порядком в одній з тих державних установ, між котрими поділяється діло верховної влади.*^{*)} Ці установи мають право підняти питання про новий закон; це право звуться правом почину закону, або ініціативи.

Коли почин закону зроблений, переходять до розроблення закону.

Звичайно закони розроблюються в законодавчих зібраннях (інституціях), котрі вибираються зі всього народу по виборчому законові.

Законодавчі зібрання у різних народів звуться ріжно, але звичайно парламентом.

У всіх майже народів парламент поділяється на дві окремі палати. Робиться це з тою метою, щоби парламент мав у собі представників од усіх громадських течій і станів у державі і щоби уникнути некорисної для держави поспішності в законодавстві.

^{*)} В державах народоправних і з незначним числом люду, думка про новий закон може бути висловлена певним порядком не тільки державними інституціями, а самими громадянами держави. Тоді державні інституції повинні виготовити законопроект (див. про це нижче: Швейцарія).

Нижча палата складається з представників і взагалі од усієї людності держави, вища—од заможніших, старіших, більше освічених людей.

Коли на видання закону згожуються обидві палати, то можна думати, що такий закон дійсно одповідає інтересам держави.

Але коли в життя дуже послідовно проведено загальне виборче право, то й у верхню палату повинно вибирати на підставі того-ж самого права.

Тоді і в верхню палату будуть вибрані люди тих-же самих поглядів, котрі вибрані в нижню палату, бо воля народу одна.

Між обома палатами не може бути тоді незгоди. З цього видно, що окрема верхня палата в державі, де встановляється повне народоправство, непотрібна.

Після вироблення закону в обох палатах передають його на затверження голові держави. Голова держави в залежності од того, яку силу має у державі народ і його представники, може затвердити закон, а може і не затвердити. Право голови не затвердити закона зветься „правом вето“ (латинське слово „veto“ значить „не дозволяю“). (Див. нижче: Англія, Прусія). В тих державах, де сила народного представництва велика, голова держави тільки один раз може поставити на законі „не дозволяю“. Коли законодавче зібрання, роздивившись закон знову, вдруге дає йому на затверження той-же самий закон, голова держави уже повинен затвердити. (Див. нижче: Франція).

При такому порядкові „вето“ зветься „відносним“ або „отложуючим“.

Коли-ж голова держави може скільки завгодно раз не затвердити закона (де можливо в державах, де сила народнього представництва незначна), „вето“ зветься „абсолютним“, або „незалежним“ (розуміється, незалежним—од народнього представництва). (Див. нижче: Прусія).

В державах, де народ зовсім не бере участі у державній владі, голова держави має право не тільки закона не затвердити, а остаточно виробити новий закон. (Див. нижче: Росія до 1905 р.). Само собою зрозуміло, що такий закон може зовсім не відповісти народнім бажанням, і з цього видно, наскільки народові необхідно добиватись, аби брати рішучу участь у державній владі.

Коли закон вироблений і затверджений, тоді він переходить у яку-небудь поважну інституцію, котра його публікує: тоді тільки закон приймає обовязкову для всіх силу.

7. Влада виконуюча, або урядова. .

Влада виконуюча на підставі виданих законів керує державою і стежить за тим, аби закони виконувались.

На чолі виконуючих (урядових) інститутій стоять министри—найвищі урядовці. Вони відають ділами закордонними, військом і флотом, судами,

освітою, справами внутрішнього урядування, залізницями, торгом, промисловістю і т. і.

Вони—найбільший уряд у державі. Дуже багато питань в життю держави залежить од того, які министри.

Звичайно министрів визначає голова держави. Але в залежності од того, наскільки сильне у державі народне представництво, і порядок призначення министрів і повнота влади їх не однакові.

В державах, де нема народного представництва, министрів визначає голова держави, і вони перед ним тільки відповідальні. А позаяк голова держави не може усі питання державного життя добре знати (і фінанси, і освіту, і військові, і закордонні справи), то министри в таких державах майже не відповідальні хазяїни в тих державних ділах, котрі їм доручені. Зрозуміло, що такі министри працюють не на користь народові. А найбільше тяжко буває народові в тих державах, де не тільки министри працюють не на користь народові, а й сам голова держави цеї користі не визнає: тоді, голова держави і министри спільно і свідомо роблять наперекір бажанням народу і ведуть тим самим країну до революції.

В державах з народним представництвом министри за свої вчинки одповідають не тільки перед головою держави, а й перед законодавчою іституцією.

Тепер в багатьох державах, в тих, де народ приймає велику і рішучу участь в державній владі, вироблений такий порядок, аби голова дер-

жави визначав министрів з членів законодавчої інституції, звичайно, з тої партії, котра має більшість у палаті.

Такі министри, вибрані з народних представників, будуть найбільше відповідати народнім бажанням. Вони працюють, маючи довір'я до себе од народного представництва.

Коли-ж би зробили діло, котре не одповідає інтересам народу, то народні представники висловлюють їм своє недовір'я, і вони тоді повинні одмовитись од влади. (Див. нижче: Англія, Франція).

Так організується виконуюча влада в тих державах, де народ властиво править собою, через своїх представників.

8. Судова влада.

Од імені голови держави складаються судові приговори. Але в державах з народним представництвом ні законодавча, ні виконуюча влада, ні сам голова держави не втручаються в судові справи.

Суд—поважна інституція і не залежна ні од кого, крім закона.

У всіх майже державах судова справа провадиться так, що питання про те, чи винен злочинець, чи ні, вирішують не знавці законів, а сам народ через так званих „присяжних засідателів“. Присяжні засідателі—звичайні люди і судять по со-

вісті. Судді керують судовою справою і, маючи одновідь од „присяжних“, складають того, чи іншого приговора.

В державах, де народне представництво не значне, або й зовсім його немає, на суддів можуть мати вплив інституції урядові через те, що такі судді визначаються урядом, як і звичайні урядовці.

Тоді справедливість у судах буває часто порушена.

Через те в державах з справжнім народоправством і суддів вибирає народ.

Такий суддя, яко довірений народу, не буде кривдити на суді і буде судити по справедливості.

В цих-же державах немає також ніяких особливих судів для населення.

В державах з незначним народним представництвом, або без нього, пілі місцевості можуть підлягати, напр., військовим судам, залежним од урядової влади, надзвичайно жорстоким для людності. Це робиться тоді, коли найвища влада, почуваючи, що вона робить не на користь народові, боїться розрухів, аби вони не виросли в революцію. Вона обявляє країну на військовому стані і творить там несправедливий суд.

В державах народоправних суд єдиний і рівний для всіх; він справедливий, бо його провадять вибрані народом судді.

Цей суд незалежний од другої влади. Він підлягає тільки законові. Тому кождий покривжений може рахувати на захист, коли його права пору-

шені і від кого-б це порушення не йшло: чи від приватної людини, чи урядовця. Незалежність суду є найкраща охорона прав людини.

9. Який лад буває в державах.

Уже з попереднього розгляду зрозуміло, що нہ у всіх народів відношення між собою діл (обов'язків) верховної влади однакові.

Залежить це од того, яку силу має народ в державному житті.

Там, де народ ніяких прав не має, все державне діло робить голова держави, а властиво нہ він, а визначені ним министри.

Там, де народне представництво має велику силу, голова держави не має великого значіння, а министри одповідають за свої вчинки перед народом.

І от, в залежності од того, хто є головою держави, яке відношення між народом і державною владою, між народним представництвом і головою держави та министрами—держави і мають той або інший лад.

Перш за все в залежності од того, хто є головою держави, усі держави поділяються на *монархii* і *республiки*.

В монархii голова держави—*монарх* (король, царь, імператор)—особа, що має право стояти на чолі держави по спадщині од предків.

В республіці голова держави—*президент*, вибраний на певний обмежений час (3—6 років) по певному виборчому законові.

Право бути головою держави на певний час даетсяя президентові самим народом.

З цього ясно, що ріжниця між монархіями і республіками не тільки в ріжниці назв, а в більшій і меншій степені прав народу у державному життю.

Ми і роздивимось далі держави в залежності од того, які права в державній владі має народ.

10. Монархії абсолютні і конституційні.

Монархії поділяються на необмежені, або абсолютні і обмежені або конституційні.

В монархіях абсолютних монарх видає закон, править і судить через свої, цілком підлеглі йому, інстітуції або урядовців, і народ в державній владі не має ніяких прав (див. нижче: Росія до 1905 р.)

В монархіях обмежених законодавче діло провадить народне представництво; воно-ж також стежить за тим, як проваде своє діло виконуюча влада (министри).

В залежности од відношення законодавчого зібрання до виконуючої влади монархії конституційні поділяються на *монархії конституційні дуалістичні і парламентарні*.

В монархіях конституційних дуалістичних министри (виконуюча влада) підлягають безпосередньо

голові держави. Народне представництво в цих державах до министрів має так зване „право запитання“. Коли народне представництво помітить яку-небудь недоречність, або злочинність в ділах министра, воно запитує його про це. Министр повинен в певний термін одповісти. На цьому діло звичайно і кінчається, бо министр не залежний од народного представництва і відповідає грунтовно за свої вчинки тільки перед головою держави. От, коли голова держави незадоволений діяльністю министра, тоді тільки министр виходить в одставку. В таких державах державна влада поділяється між народним представництвом (законодавчим) і головою держави з министрами (урядова і судова). Звідци зрозуміла назва такої держави—*держава дуалістична, або подвійна.*

Народ, не маючи такої сили, аби виконуюча влада йому цілком підлягалася, в дуалістичній конституційній державі має деякі права в державній владі. (Див. нижче: Прусія, Росія до 1917 р.).

В державах *парламентарних*, як уже раніше говорилось, министри хоч і визначаються на свої посади головою держави, але тільки з членів найбільшої партії у парламенті.

Вони за свої вчинки цілком відповідають перед парламентом.

Парламент, таким чином, провадить законодавчу діяльність, перед парламентом відповідає виконавча влада. (Див. нижче: Англія).

Зрозуміла з цього і назва такої держави *парламентарною*, бо парламент (народне представництво) в

ній має силу більшу, ніж голова держави і мінистри.

Таким чином, народ, при монархичному державному ладі, найбільші права має в монархіях парламентарних.

Права національного підданства в монархіях парламентарних можуть бути майже рівними з правами народу в республіках; але в монархіях парламентарних завше є небезпека, що монарх, користуючись слушним для себе часом, зможе поширити свою владу і зменшити цим або її знищити владу народу. Монарх обґрутує своє право на спадщині од предків і в своїх змаганнях опирається на бажання вищих класів країни, а ці бажання можуть бути і завше бувають цілком протилежними бажанням народу.

11. Республіки.

І в республіках права національного підданства не однакові, хоч вони і більші, ніж у монархіях, бо в них народ сам, або через представників вибирає голову держави—презідента республіки.

Республіки бувають такі, в яких більше заможні класи мають більші права на виборах до законодавчих інститутів—парламенту. Такі республіки звуться „буржуазними“. *) В таких республіках вводяться деякі обмеження в правах громадян—особистих і політичних. (Звичайно, в них

*) „Буржуазією“ французи звуть клас багатих людей.

вводяться обмеження і в правах національних). (Див. нижче: Франція).

Є республіки, де бідні і багаті користуються цілком рівними правами. В таких республіках громадяне користуються дійсно всіми громадянськими волями. В них установлюється дійсне народоправство, і звуться такі республіки демократичними. (Див. нижче: Нова Зеландія, Швейцарія).

12. Держави централістичні, автономія і федерацівний лад.

Усі монархії і республіки можуть бути організовані так, що всі країни держави по всім ділам підлягають *єдиній* верховній владі. Кождий закон, навіть дрібний, в таких державах повинен проводитись через центральні державні інституції.

Як-же установлюється державний лад у такій державі, де єсть кілька окремих народів, або окремих країн, що мають свої особливі інтереси?

Окремий народ у державі не може мати забезпечення своїх прав, коли зо всіма своїми бажаннями треба звертатись до центральної влади.

Центральна влада може не розуміти бажань кожного окремого народу просто через те, що не ознайомлена добре зо всіма його потребами.

Центральна влада може не визнавати цих потреб, маючи на увазі інтереси найбільшої нації у державі, і це звичайно буває. При централістичному порядкові утворюється таким чином

небезпека панування одної нації в державі над другими. Тоді пануюча нація має усі права і лічиться „державною“, інші не мають рівних з нею прав і лічаться „недержавними“.

Отже, коли в державі є кілька націй, права нації повинні мати забезпечення так-же, як і права особисті і політичні кожного окремого громадянина.

Забезпечення прав окремого народу в державі може йти двома шляхами: дорогою *автономії* і дорогою *федеративного* устрою держави.

Зразком автономії ми можемо взяти Нову Зеландію (див. нижче: Нова Зеландія). На цьому зразкові ми бачимо, що автономна країна (у нефедеративній державі, якою є Англія) може мати великі права; так, Нова Зеландія є демократична республіка в парламентарній монархії Англії.

Можемо привести ще один зразок цілком національно-територіальної автономії (Нова Зеландія має населення англійське)—це Фінляндія у Росії. (Див. нижче: Фінляндія).

Досить вільне взагалі самоврядування Фінляндії можливе було навіть у централістичній абсолютній монархії.

Але річ у тому, що в тій країні, де вся влада в однім центрі, автономна країна не має самостійності ні в якому питанні. Все її самоурядування, хоч найширше, потрібує затверження („санкції“) верховної влади централістичної держави. До цієї влади автономна країна ставиться, як підданий, котрий завше не покоїться через те, що право

самоврядування сьогодні йому дали, а завтра можуть у нього одібрati.

Таким чином, автономія може забезпечити національні права, але це забезпечення не стало і не на завпi: обшир автономних прав зменшується, або збiльшується, і це залежить не од волі автономної країни, а од волі і особистої політики центральної влади, котра є державним господарем автономної країни.

На інших пiдставах забезпечується національне питання в федеративних державах.

В централістичних державах з автономними країнами найбiльшу державну силу має центральна влада.

В федеративних державах утворюється державний центр по згодi і по порозумiеннi мiж собою нацiональностей, або країн.

Нацiональностi або окремi країни вирiшують, якi питання державного життя передати центральнiй владi, а якi лишити на завше окремим країнам федeraцiї.

Вирiшення питань про мiжнароднi вiдносини, про вiйну i мир, про вiйсько i фльот, про почуту i телеграф, про загальнiо-державнi фiнанси—передається за згодою нацiональностей центральним (федeraльним) iнстiтуцiям.

Кождий закон по цим питанням приймається в законодавчiм федeraльнiм зiбранню, в котрiм є представники од усiєї спiлки без подiлу на окре-

мі країни (але пропорціонально кількости) і є представники одожної національно-територіальної країни.

Порозуміння між загально-державними представниками і представниками окремої країни і утворюють вищу волю в федеративній державі.

В питаннях про народну освіту, торг, промисловість, робітниче, селянське законодавство, залізниці, фінанси країни,—кожна країна федерації вирішує самостійно в своїх законодавчих інституціях, котрі вона установлює на своїх установчих зборах.

Устрій окремої країни в федерації, а також обшир тих питань, котрі країна лишила у себе, не потрібують пічієї „санкції“, або затвердження, а потрібують тільки згоди і порозуміння раз на завше з іншими національностями.

Таким чином, коли подивитись на федеративну державу з боку вирішення в ній загально-державних питань, то це є едина держава, де єдина державна воля лежить в порозумінні між загально-державними і національними представниками.

Коли-ж подивитись на федеративну державу з боку вирішення в ній питань, котрі взяла на себе кожда країна у федерації, то це кілька самостійних держав. (Див. нижче: Германська імперія, Північно-Американські Штати, Швейцарська спілка, Австралійська спілка).

Зрозуміло, що федеративна держава дає твердо і постійне забезпечення національних прав, чого автономія у централістичній державі дати не може.

Інші способи державного устрою не відповідають інтересам окремих народів і не забезпечують їх прав.

Не забезпечуючи прав окремих народів, інші способи державного устрою не можуть дати певного забезпечення прав народу усієї держави, і тому централістичні держави ніколи не можуть бути народоправними, або демократичними, коли в них є кілька народів.

13. Демократична республіка і права націй.

Роздивившись побіжно усі форми державного ладу, ми бачимо, що народ має найбільше забезпечення своїх прав у республіці.

Ті республіки, де народ через своїх представників (або й безпосередньо) сам видає закони, сам визначає виконавчу владу, сам вибирає суд, звуться народніми або демократичними.

Коли-ж у демократичній республіці є кілька народів, то між ними повинно бути порозуміння, бо кождий народ, як і кожда людина, має право на свій вільний розвиток.

Таке порозуміння може бути тільки у федераційній республіці (наазва федерацівна республіка од латинського слова *foedus*—це значить „договір, порозуміння, союз“.)

Таким чином, од думки про права окремої людини ми приходимо до необхідності для забезпечення цих прав в демократичній республіці; од-

думки про права окремої нації в складній державі приходимо до необхідності, аби демократична республіка була *федеративною*.

Інший лад буде протицій бажанням окремих націй; не даючи вільного розвитку нації, він буде противний правам окремої людини.

Тому демократична республіка там, де є кілька народів, повинна бути *федеративною*, інакше вона не буде демократичною.

II. Зразки державного ладу.

Щоби загальні думки про державний лад були зрозумілі і щоби побачити, як думка про права народу і націй проходить в державне життя сучасних держав, ми роздивимось, який державний лад мають (або мали) сучасні держави.

1. Росія до 1905 року.

Зразком монархії необмеженої була Росія до революції 1905 року.

Не будемо зупинятись на усіх дрібницях державного життя в Росії до 1905 року.

Роздивимось тільки, як утворювався тоді закон. Найвищою державною інституцією, котра готувала проект закону, була Державна Рада („Государственный Совѣтъ“, памятаймо, що до 1905 року).

Почин закону міг бути зроблений і міністром, але проект закону повинен був пройти через державну Раду.

Таким чином і в абсолютній монархії існує де-який порядок в законодавстві.

Коли проект закону був готовий, його давали голові держави—цареві на затверження.

Царь міг проект закону: 1) затвердити; тоді писалось „быть по сему“; 2) міг дати ще раз на перевід; 3) міг не згодитись з більшістю державної Ради, котра прийняла законопроект, і написати постанову, відповідну інтересам меншості; 4) міг написати цілком свою постанову; тоді ця постанова і робилася законом.

На двох останніх випадках ми бачимо головну рису абсолютної монархії. В них видна безмежність влади монарха.

Але і показаний порядок мало хто дотримував у самодержавній Росії. Кождий міністр, рахуючи, що державна Рада гостро поставилася до того, чи іншого законопроекту, просто давав цареві мимо державної Ради свій доклад на затверження, і „височайше повелені“ публікувалось і так ставало законом.

Затвержений (або вироблений) царем закон переходив у сенат, котрий закон публікував. Тоді закон входив в силу.

Міністри були виконавчою владою. Вони цілком підлягали волі царя і одповідали перед ним.

Зрозуміло, що такий лад цілком не відповідає інтересам народу, і права народу ні особисті, ні політичні, ні національні не визнаються.

Цей лад од деспотії одрізняється тим: 1) що установлюється де-який порядок видання закона, 2) що єсть принаймі намір відокремлювати в особні інституції законодавство, правління і суд.

2. П р у с і я.

Зразком монархії конституційної дуалістичної є Прусія.

Народне представництво складається в Прусії з 2-х палат: „Палата панів“ і „Палата депутатів“.

У „палату панів“ входять: 1) принци королівської крові, 2) члени найвидатніших дворянських родів по праву спадщини, 3) представники міст, провінціяльних спілок, університетів і т. і.

Усі вони можуть бути в „палаті панів“ не певний термін, а довічно.

В „палаті панів“—318 членів, але король своїм указом має право побільшити це число.

В „палату депутатів“ вибираються подвійними виборами на 5 років.

Вибірати „виборщиків“ має право людина не опорочена по суду і віком не менше 24 років.

Для виборів вся Прусія поділяється на округи так, аби на 250,000 мешканців був один „виборщик“.

Крім того, кождий округ поділяється по ступені заможності на три нерівні по кількості частини. Але ці нерівні між собою частини вибирають кожда рівне число виборщиків. Таким чином люде заможніші, котрих звичайно менше, на виборах „виборщиків“ мають перевагу.

В депутати вибирається людина не менше 30 років. Позаяк „виборщиками“ бувають люде заможніші, то і депутатами до „палати представників“ вони вибирають людей багатих.

Таким чином виборче право у Прусії не всесвітнє, не рівне для всіх і не безпосереднє.

Почин в законодавстві мають право обидві палати, король і министри, котрі звичайно і користуються цим правом.

Кождий закон обов'язково проходить обидві палати і йде на затверження короля.

Король має право не затвердити закона („абсолютне вето“).

Коли палати розпущені і є необхідність видати закона, то король має право видати закона і незалежно од палати. Такий закон обов'язково вноситься в палати в першу-ж законодавчу сесію.

Виконуючу владу відають министри. Вони цілком підлеглі пруському королеві.

Палати мають відносно министрів право робити запитання, але це право палати не поменшує влади министрів, бо вони призначаються королем незалежно од народного представництва і перед палатами за свої вчинки не одповідають.

Таким чином едина державна влада поділяється між двома, так мовити, інституціями: в законодавстві має силу народне представництво, в правлінні (і суді) король з підлеглими йому министрами.

Ці дві сили по своєму значенню мають начебто однакові права, цим і пояснюється назва такої держави „дуалістична“, або „подвійна“ конституційна монархія. На ділі-ж, прийнявши на увагу виборчий закон, не відповідаючий народнім інтересам, ми можемо зрозуміти, що король і мінистри мають значно більшу владу, ніж народне представництво і ніж того домагається народ.

3. Росія до революції 1917 року.

Близьким до Прусського державного ладу був державний лад у Росії до революції 1917 року.

Ріжниця в тому, що 1) в Державній Раді (Государственномъ Совѣтѣ), котра відповідає пруській палаті панів, вибрані члени були обмежені певним терміном—9 років, 2) вибори в Державну Думу переводились не через 2 степені, а, напр., для селян і козаків через 4: селянські сходи вибирають (1) в волость, волость вибирає (2) представників в з'їзд „уполномоченныхъ отъ волостей“; „уповноважені од волостів“ вибирають (3) „виборщиків“, „виборщики“ вибирають (4) членів Державної Думи. Взагалі дворянство і найбільше маючі кляси мали повну перевагу по виборчому законові, і селяне могли пройти у Думу тільки тоді і тільки такі, котрі не дуже ідуть наперекір бажанням дворянства.

3) Голова держави, через министра внутрішніх справ, надзвичайно зловживав ст. 87, котра встановлена в основні закони на той випадок, коли треба негайно видати закон, а обидві палати розпущені.

Був випадок, коли обидві палати були навмисне розпущені, тільки для того, аби видати закон (земельна „реформа“ Столипіна) по 87 ст..

4) Міністри не тільки не відповідали за свої вчинки перед народнім представництвом, але не воліли навіть відповідати на ті запитання (по праву „запроса“), котрі робилися членами палат.

5) Дякуючи присутності при короні „темних сил“ (а такі „темні сили“ можливі при монархичному ладі), „конституційна“ монархія Росія набувала іноді таких прикмет, котрі-б могли здивувати не одну старовічну деспотію.

4. А н г л і я.

Англія—зразок держави парляментарної. Її констітуція не записана цілком, а існує в окремих законах і звичаях парляментарного життя. Не зважаючи на це, державний устрій Англії, держави, де найдавніше було утворено народне представництво, був зразком для решти держав.

Коли держави Європи од абсолютної монархії переходили до конституційної, вони більш, або менш користувались, яко зразком, державним життям Англії.

Верховна влада в Англії належить парляментові і королеві по праву спадщини.

Парлямент поділяється на дві палати: „палата лордів“ і „палата громад“.

„Палата лордів“ складається з найвищого духовенства, найбільших дворянських родів—„перів“, котрі входять в „палату лордів“ по праву спадщини од предків. Король має право побільшувати число членів „палати лордів“, даруючи титул „перів“ новим родам. Президентом „палати лордів“ є *лорд-канцлер* (міністр юстиції). Число членів до 600.

В „палату громад“ представники вибираються на підставі вселюдного (але без участі жінок) і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням.

Один представник приблизно на 53,000 людности.

Вся країна для виборів поділяється на виборчі округи. Буває так, що округ менший по кількості вибирає стільки-ж, або й більше, ніж більший округ. Через це не можна виборче право в Англії назвати рівним для всіх. Воно також не загальне, бо найбідніші люди і жінки виборчого права на мають. Але все-ж виборче право Англії більше, ніж в багатьох інших країнах Європи, задовольняє потреби демократії. Кожда людина, котра живе в помешканні, за котре можна платити по опінці не менше як 100 карбованців на рік, має виборче право.

В палату громад вибирається 670 послів на 7 років. На чолі палати стоїть вибраний палатою президент—*спікер*.

Обидві палати мають право почину в законодавстві. Король цього права не має.

Кождий законопроект („біль“) обовязково проходить через обидві палати.

Коли він обсужений і прийнятий в обох палатах, тоді йде на затверження королеві.

Король має право не затвердити закона (право абсолютноного вето), але з часів правління королеви Ганни (1702—1714) королі ні разу не скористувались своїм правом. Тому можна лічити, що право короля не затвердити закона одмінено силою зви-

чаю, котрий, як уже сказано, є головною силою в неписаній англійській констітуції.

Таким чином, права народнього представництва в законодавчій владі не обмежені.

У владі виконуючій король має право призначати міністрів, але повинен призначати їх обов'язково з членів партії „палати громад“, котра (партія) в мент призначення має більшість. По звичаю король визначає тільки першого міністра (прем'єр-міністра).

Цим прем'єром буває один з найвидатніших людей партії (лідер партії). Він вибирає потім рещту міністрів, звичайно, своїх співробітників по партії і однодумців. Так складається кабінет міністрів в Англії.

Кождий член цього кабінету відповідно дорученному йому ділові повинен давати свій підпис під кождим законом, що виходить од імені короля. Без цього підпису ніяке розпорядження короля не має сили. За невдале розпорядження одповідає перед парляментом не король, а що підписав це розпорядження міністр.

Міністри готують законопроекти або „білі“ для розгляду у парляменті.

Особливе значіння має затверження розпису прибутків і видатків держави.

Коли „палата громад“ не згожується прийняти який-небудь законопроект, виготовлений міністром, де лічиться знаком недовір'я палати до міністра, і весь кабінет міністрів тоді виходить в одставку. Коли палата помічає яку-небудь хибу в правлінні

міністрів, вона робить запитання. Коли на запитання не буде приведено задовільняючої одповіді, тоді палата може заявити, що вона не задоволена діяльністю міністра, і тоді міністри виходять в одставку. Звичайно, подає в одставку ввесь кабінет, хоч-би і по вині одного, бо діло одного міністра робиться в порозумінні і в згоді зо всіма міністрами.

В мент розбратору між палатою і міністрами король, заінтересований в проведенні якого-небудь закона, котрого не хоче приймати палата, може використати своє право розпуску парляменту до терміну. Але цього, звичайно, не одважується робити через те, що трудно наперед королеві угадати, який склад буде нового парляменту і чи не піде новий парлямент шляхом розпущеного.

Парлямент має право також суду над міністрами, і засуджені міністри не можуть навіть використати для себе право короля на помилування, котре він має відносно інших засуджених.

Обговорення законопроектів і питання про довір'я до міністра надзвичайно цікавлять не тільки Англію, а й інші країни. В обговореннях цих приймають участь найкращі промовці і найкращі знавці державного діла; через це обговорення в парляменті впливають на людність дуже і виховують її в політичному напрямі.

„Палата лордів“ великого значіння не має.

Таким чином і у владі виконуючій (і в судової—право судити міністрів) парлямент має великі права.

Король—це голова держави, котрий є знаком

одності влади і одності держави. Але в правах законодавства він цілком обмежений парляментом, в виконуючій і судовій владі він повинен призначти людей, котрих сама найбільша в парляменті партія визнала за своїх лідерів. Вибір для короля таким чином незначний, і можна сказати, що і в цих ділах король обмежений цілком.

Од розуму короля і його здібностей залежить мати той чи інший вплив на державне життя, а, взагалі кажучи, в Англії не король, а парлямент є найвищою владою.

Народ, не маючи в повній мірі загального і рівного виборчого права, користується всіма волями, і особистими і політичними (незайманність особи, воля віри, друку, зборів, громад і спілок). Закони про пі волі з'явилися в Англії раніше, ніж у інших країнах світу, і були зразком для всіх держав.

Приймаючи на увагу, що народ в Англії користується волею, що він бере широку участь в державному житті через своїх представників у парляменті і що парлямент має значно більшу владу, ніж король, можемо сказати, що народ в Англії в значній мірі править сам через представників.

Таке правління—демократичне, але в Англії також задоволена і аристократія, бо вона є у палаті лордів, хоч ця палата і не має значної сили; задоволені і монархисти, бо вони мають монарха, котрий наслідує престол, хоч цей монарх, як ми бачимо, теж великого значіння не має.

5. Франція.

Франція може бути зразком республіки.

Верховна влада у Франції належить народові, але не безпосередньо, а через виборних на підставі вселюдного (вилючаючи жінок) виборчого права з таємним голосуванням.

Головним органом верховної влади є „Національне Зібрання“, котре поділяється на дві палати: сенат і палату депутатів.

Сенат вибирається не безпосередньо, а в окремих колегіях, котрі є у кожному департаменті *). Через це вибори не безпосередні.

Для виборів у палату депутатів Франція поділяється на виборчі округи так, щоби дати перевагу більші заможнім класам. Через це вибори не рівні. Один депутат на 70.000 населення.

У сенат вибирається 300 сенаторів з людей не менше 40 літ віком на 9 років. Через кожді три роки третина членів сенату виходить і замінюється виборними знову.

Палата депутатів складається з 576 членів, вибраних на 4 роки. Депутат повинен мати не менше 25 років віку.

Засідання обох палат одбуваються окремо.

Спільно засідають обидві палати („Національне Зібрання“), коли треба вибрати презідента респуб-

*) Департамент у Франції приблизно те-ж саме, що в Росії губернія.

ліки, або внести зміни в конституцію (основні закони) країни.

Президент Франції вибирається на 7 років. Він є головою держави по дорученню народу (монарх—по праву спадщини).

Тому відношення між парламентом і президентом інше, ніж між королем і парламентом.

Законопроект, почин котрого мають обидві палати, а також і президент, проходить через палати.

Президент не може виробленого законопроекта не затвердити: він тільки має право на протягі місяця висловити свої думки, через що який-небудь законопроект він не хотів-би прийняти. Тоді законопроект повертається у палату для нового перегляду. Після цього перегляду законопроект уже не може бути не затвержений президентом, або знову повернений.

Президент збирає парламент, а також розпускає. Коли він хоче розпустити палати до терміну, то повинен це зробити по згоді з сенатом.

Він править країною через міністрів, котрих вибирає з членів найбільшої партії у палаті депутатів.

„Рада міністрів“ відповідає перед палатою депутатів так, як і в Англії.

Президент вступає в міжнародні зносини: вироблює з іншими державами різні договори, повідомляючи тільки про це Національному Зібрання; але оголосити війну не має права без попередньої згоди з обома палатами.

За свої вчинки президент не одновідає, виклю-

чаючи тільки обвинувачення в державній зраді. В цьому випадку палата депутатів оддає презідента на суд сенатові. На суд сенатові віддаються також і міністри за свої вчинки.

У Франції є кілька обмежень волі друку, зібрань і спілок. Приймаючи на увагу також і те, що рівність в виборчому законові ні відмінної, не можемо назвати Францію республікою демократичною.

Крім того, устрій держави централістичний; провінції у Франції, особливо південні, мають деякі національні особливості і відповідні бажання. Але ці бажання і особливості не визнаються центральною владою.

Таким чином Франція зразок республіки централістичної і при тім такої, де більше значіння мають заможні кляси, „буржуазні“.

6. Нова Зеландія.

Цілком демократичний лад ми бачимо в Новій Зеландії.

Представники в законодавчі зібраних вибираються по вселюдному, рівному і безпосередньому виборчому праві з таємним голосуванням. Вибоче право жінки в Новій Зеландії одержали ще 1893 року.

Усі громадяні користуються усіма особистими і політичними волями.

По найбільші поважним законам прийнято всенародне голосування (так званий *референдум*).

Нова Зеландія може бути зразком, якою повинна бути демократична республіка, але Ньюа Зеландія не має самостійності: вона є автономною кольонією Англії і через те користування волею і повним політичним самоврядуванням іде за згодою на це Англії.

7. Фінляндія.

Фінляндія користується значними правами самоврядування і її устрій наближається до демократичної республіки.

В Фінляндії законодавчою інституцією є сойм, котрий складається з 200 депутатів, на підставі вселюдного, рівного і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням.

Вибирають і можуть бути вибраними також жінки.

Сойм має право почину закону. Закон проходить через сойм і йшов на затверження російського монарха. Але монарх мимо сойма міг видати обовязковий для всіх закон, особливо по питанням фінляндської промисловости і торгівлі, а також по затверженню розпису прибутків і видатків Фінляндії.

На чолі правління—фінляндський генерал-губернатор і сенат, котрі затвержуються монархом.

8. Германська імперія.

Германська імперія є зразок монархичної федеративної держави. Закладась вона остаточно в 1871 році, після війни між Прусією і Австрією.

В спілку ввійшло 25 держав. Всі вони монархічні, крім міст: Гамбурга, Бремена і Любека, які мають республіканський лад.

Федеральною владою є *Бундесрат* („Союзна Рада“), *Рейхстаг* і германський *імператор*.

В „Союзну Раду“ посилаються делегати з уряду кожної держави. Делегатів посилається не однакове число (Прусія посилає—17, Баварія—6, Саксонія і Вюртемберг—по 4, Баден і Гессен—по 3, Мекленбург-Шверін і Брауншвейг — по 2, решта держав по 1-му). Всього 58 делегатів. Делегати не обмежені часом, а пробувають у Раді доти, поки цього схоче уряд тої держави, котра його послала.

У „Союзній Раді“ головою імперський канцлер, якого визначає імператор.

Без згоди „Союзної Ради“ не проходить ні один загально-імперський (федеральний) закон.

Рейхстаг складається з 397 депутатів, вибраних по вселюдному (але не рівному) і безпосередньому виборчому законові з таємним голосуванням на 5 років. Для виборів держава поділяється на округи, де мають певну перевагу маючі класи.

Кожда держава посилає певне число депутатів, а з усіх держав найбільше посилає Прусія (256 депутатів).

Роздивившись числа делегатів у „Союзну Раду“ і депутатів у Рейхстаг, бачимо, що перевагу у федерації має Прусія.

Король Прусії є президент федерації і має титул германського імператора.

Федоральна (імперська) влада відає:

- 1) закордонною торговлею (таможня для усієї імперії одна); 2) залізницями;
- 3) поштою та телеграфом, 4) армією і фльотом, 5) консульствами в інших державах, 6) імперськими фінансами і 7) вирішенням суперечок між окремими державами.

Головою виконуючої влади є імператор, котрий визначає *канцлера* імперії. Канцлер є одним міністром імперії, одновідальним за кожний закон, що йде од імені імператора.

Імператор за згодою „Союзної Ради“ вирішує справу війни і миру, вступає з іншими державами в спілки і вироблює договори, висилає до інших держав послів. Він командує усією армією і фльотом. Військо усієї імперії повинно коритися його волі. Імператор збирає і розпускає „Союзну Раду“ та Рейхстаг, вироблює законопроекти і публікує закони.

Можемо бачити з цього велике значення в федерації Прусії і її короля.

Кожда окрема держава в реальні питаннях державного життя керується самостійно, але самостійність окремих держав федерації не однакова. По питанням не імперським держави мають право вступати в зносини з іншими державами мимо федоральної влади.

У германській федерації маємо, таким чином, особливості федорального устрою: загально-державне представництво („Рейхстаг“) і представництво

влади кожної окремої держави („Бундесрат“), котре має велике значіння. Ці обидві інституції в законодавстві повинні порозумітись між собою.

Але германська федерація од інших федерацій одріжняється тим, що 1) кожда держава в ній має не рівні права, 2) що Прусія переважає своїм значінням усі інші.

Зрозумілі для нас ці особливості. Германська федерація заснована монархіями. Про рівність окремих держав, про повні особисті і політичні права народу не може бути і розмови.

Таким чином германська федерація є особливим зразком монархичної федерації, зовсім не бажаної для демократії.

9. Північно-Американські Сполучені Штати.

Найстарішою з Європейських федерацій демократичних можемо лічити Швейцарію, але свою сучасну форму державного ладу вона має остаточно з 2-ої половини XIX століття (1874 р.).

Свій устрій вона виробила під деяким впливом державного ладу Північно-Американських Сполучених Штатів. Також під впливом „Штатів“ виробився лад в найновішій федерації світу—Австралійській федерації англійських колоній (не без впливу „Штатів“ виробився і державний устрій Германської федерації, котру вже ми роздивилися).

Тому спочатку роздивимось державний лад Американських Штатів.

Північно-Американські Сполучені Штати виникли з американських кольоній Англії. Ці кольонії в кінці XVIII віку повстали проти Англії і після війни добилися незалежності. Потім об'єднались в одну федеративну республіку. Спочатку було 13 штатів. По мірі того, як йшло розселення в Америці і як переселенці з Європи заселявали все більше і більше земель, до американської федерації приєднувались нові штати.

Тепер в Америці 45 окремих штатів.

Владою, котра об'єднує всі 45 штатів в одну державу є *конгрес і президент*.

Конгрес складається з 2-х палат: сената і палати представників.

У палату представників вибирається 388 депутатів на 2 роки од усієї держави, рахуючи одного депутата на 30.000 населення. Вибори провадяться на підставі вселюдного (без участі жінок), рівного і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням. Депутатом може бути людина не молодша 25 років, котра прожила у Штатах не менше 7 років.

У сенат вибираються представники од законодавчих палат кожного штату по 2 чоловіки, не залежно од кількості *) населення в штаті, на 6 років. Вибраною може бути людина не молодша 30 років, котра прожила в штатах Америки не менше 9 років.

Президент Штатів вибирається окремими вибор-

*) У деяких штатах Америки людності до 7 міліонів, а в деяких тільки по кілька тисяч.

чими зібраннями „виборщиків“ од окремих штатів на 4 роки. Президент має не менше 35 років і повинен прожити до того в Штатах не менше 14 років.

Конгрес і президент відають такі діла федерації: 1) міжнародні відносини, 2) питання війни і миру, 3) армію, фльот і міліцію, 4) налоги, мита, акциз, 5) почу телеграф, 6) монету, займи, міжнародну торговлю і 7) загально-федеральні фінанси.

В палаті представників вироблюються законопроекти. Для цього палата поділяється на 48 комітетів, котрі розроблюють законопроекти відносно спеціальності. Головою палати є *спікер*, котрий вибирається усією палатою. Він визначає голов окремих комітетів. В цьому можна бачити, яко значіння має спікер палати представників.

Коли закон вироблений у комітеті, він іде на затвердження палати представників.

Американці у своїй палаті представників уникують дуже широкого обговорення законопроектів. Це з одного боку добре, бо законодавча робота іде надзвичайно скоро. З другого боку—не завше законопроект може одповідати інтересам країн і, крім того, може мати які-небудь хиби в залежності від особистого складу комітета або переконань його голови. Деяка хибність цього порядку видна з порівняння з англійськими порядками, де впроведенням того або іншого законопроекту заінтересований відповідальний разом зо всім кабинетом міністр.

В Англії обговорення законопроектів набувають надзвичайного значіння, бо міністр—це людина всім відома—лідер партії; значить, не тільки призначена владою на відповідну посаду, а дійсно видатна своїм розумом і знанням парляменської справи.

Міністр, крім того, звязаний зо всім кабинетом загальною одповідальністю. Він інтересує громадянство своєю особою: чи зуміє він підтримати законопроект, чи ні, і в залежності від цього: чи утримає в своїх руках владу в весь кабінет міністрів, чи ні.

І міністр і його противники всі сили свого талану вкладають в обговорення законопроекта; тому ці обговорення мають надзвичайний вплив і виховують політично людність.

Крім того, міністрові неможливо залишити в законопроекті чого-небудь темним, або в діяльності по проведенню в життя закона наробити таких хиб, котрих-би не помітив парламент.

В палаті представників в американському конгресі цього нема, бо законодавча діяльність розбита між 48 спеціальними комітетами, голови котрих не відповідають за недоладність закону.

Треба надзвичайно свідомого і чесного відношення депутатів до своїх обовязків, щоби при такому порядкові законодавство йшло, не викликаючи непорозумінь, або доган з боку населення.

Обмежує діяльність палати представників сенат.

По думці тих людей, що в кінці XVIII віку утворювали конституцію північно-американської

федерації, сенат, складений з найбільше авторитетних людей окремих штатів, повинен боронити інтереси окремих штатів, щоби загально-федеральна влада не стала на дорозі вільному розвиткові окремих штатів.

Він має владу, однакову з владою палати представників. Він може не прийняти тих законопроектів, котрі вироблені в палаті представників.

І в інших державах вища палата має такі права. Але в інших державах (беремо передовсім Англію) нижчі палати мають надзвичайний авторитет тим, що перед ними одповідає міністерство. Тому закон, прийнятий в нижчій палаті після парляменської боротьби, може лічитись дійсно таким, якого потрібує країна. Не прийняти таких законів вища палата не може, не визвавши проти себе дуже великого руху як в нижній палаті, так і серед люду.

В американськім конгресі ми цього не бачимо. Значіння вироблених палатою представників законів не таке велике. Сенат може не прийняти, і це великого руху не викличе. З цього видно, що сенат, складений з представників од кожного окремого штата, має коли не більше значіння, ніж палата представників, то принаймі рівне. Правда, і в сенаті немає таких детальних обговорень законопроекту, як в англійській палаті громад, і в ньому для законодавства існують комітети (24), але дискусії одбуваються і бувають іноді дуже інтересними для людности.

Коли палата представників бажає, аби сенат

обовязково прийняв закон, а сенат цього не хоче, то з членів сенату і палати представників утворюється комісія для поровуміння і взаємних уступок, котра і є найвищою волею усієї федоративної країни.

Перед сенатом, головним чином, і одповідає президент. Але ця відповіальність не така, як англійських міністрів через те, що президент не є членом конгресу.

Президент має право не затвердити закона. Але коли закон буде знов прийнятий двома третинами тої палати, котра його розроблювала, то такий закон входе в силу.

В правлінні, маючи над собою найвищий контроль конгресу, президент має велике значіння. Він—голова виконуючої влади, він визначає начальників окремих департаментів: департамента державного (по справам міжнародним), юстиції, військового, морського, поштового і ін. Ці начальники роблять те діло, котре в інших країнах роблять міністри, себ-то, вони відають окремими частинами виконуючої влади. Перед конгресом вони не відповідають і не мають права присутностив конгресі. Це--урядовці, котрі повинні виконати те, що їм скаже президент. Визначаються на посади по представленню презідента і затверженню конгреса.

Президент також командує військовими силами Штатів; договори з іншими державами робить за згодою з сенатом.

Таким чином, в Американських Штатах над-

звичайно проведений у життя строгий поділ влади: в законодавчій владі найбільшу силу має конгрес, в виконуючій конгрес теж має велику силу, але одновідає за всю діяльність виконуючої влади тільки президент, обраний народом в окремих виборах. Перед президентом і тільки перед ним одновідають всі інші урядовці.

Суд по ділам федеральним—окрема і незалежна інстітуція.

Так організується центральна влада в великій американській федерації. Спочатку центральна влада, об'єднуючи усі штати в державу, не мала значного впливу; тепер цей вплив побільшився, але по заявлі самих американців констітуція федерації потрібue деяких змін.

Кождий окремий штат із 45 штатів Північно-Американської федерації має свою констітуцію, свої законодавчі палати, свою виконуючу владу і свій незалежний суд.

Законодавча інстітуція в кождім штаті складається з 2-х палат: сената і палати представників.

В сенат вибираються люди звичайно 25 років і звичайно на 4 роки. Через 2 роки половина сенаторів виходять, і робляться нові вибори.

В палату представників вибирають людей не менше 21 року, теж на 4 роки.

Вибори провадяться на підставі вселюдного, рівного і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням. Число депутатів пропорціональне кількості населення. В 3-х штатах: Колорадо, Вашингтон і Вайомінг виборче право мають і жінки.

Органи виконуючої влади теж вибираються населенням. Вибираються: губернатори, державні писарі, державні скарбники, державні прокурори, інспектори народньої освіти і інші урядовці.

Виконуюча влада одповідає за свої вчинки перед обома палатами.

Владі законодавчих палат належать: 1) організація порядку виборів, 2) організація законодавчих інституцій, виконуючої влади і суду, 3) цівільні і релігійні відносини між населенням, 4) законодавство карне, робітниче, торгу (але торг між окремими штатами і міжнародний регулює конгрес) і 5) народня освіта.

Закони по цим питанням проводяться через палати штата і не потрібують затверження од центральної федеральної влади.

Штат не може прийняти законів по тим питанням, котрі належать федеральній владі, а також не може скасувати у себе виборчого права взагалі, скасувати республіканську форму правління, суду присяжних; штат не може ввести у себе рабства або кріпацтва, дворянських титулів.

Таким чином, ми бачимо, що по багатьом дуже важним питанням державного життя окремий штат має повне право самому собі дати порядок, відповідний його потребам і інтересам демократії. В цих ділах він не має над собою вищої влади. Організацію вищої влади по цим питанням він утворює сам.

Приймаючи на увагу численність виборів (в конгрес, на презідента, в законодавчі палати окремих

штатів, на посади виконуючої влади), приймаючи на увагу вселодність виборчого права, повне забезпечення особистої і політичної волі громадянина, можемо сказати, що народ в Північно-Американських Штатах бере значну участь в верховній владі і живе майже повним політичним життям.

10. Швейцарська Спілка.

Під впливом державного устрою Північно-Американських Сполучених Штатів остаточно організувалась Швейцарська Спілка по констітуції 1874 р.

Верховна влада належить Федеральному Зібранию, котре складається з 2-х палат: Національної Ради і Кантональної Ради.

В Національну Раду вибираються депутати на 3 роки од усього населення Швейцарської Спілки. 1 депутат приблизно на 20,000 людности. Коли в окремому кантоні *) Швейцарії менш, ніж 20,000 людности, то він все-ж має право мати депутата в Національній Раді. Кождий швейцарець, не молодший 21 року, може вибирати і бути вибраним у Національну Раду. Вибоче право загальне (крім жінок), безпосереднє, рівне і з таємним голосуванням.

На чолі Національної Ради стойть вибраний

*) Швейцарія—це давня країна; склалась вона з окремих цілком незалежних 22 кантонів, з населенням німецьким, французьким і італійським.

самою-же Національною Радою зного осередку *президент* Національної Ради.

Кантональна Рада своїм складом відповідає сенатові в Північно-Американських Сполучених Штатах.

В цю Раду входять по 2 представники од кожного кантона. Керує зборами Кантональної Ради вибраний з членів Ради *голова*. Федеральні закони виходять тільки тоді, коли обидві ці Ради їх приймуть.

Виконуюча влада передається Федеральній Раді, котра складається з 7 членів, визначених Федеральним Зібранням (обома палатами разом). На чолі Федеральної Ради стоїть президент, визначений Федеральним Зібранням з членів Федеральної Ради на 1 рік. Цей президент і є *президентом* Швейцарської Спілки.

Таким чином, виконуюча влада вибирається з членів парляменту і перед ним одповідає.

Президент Спілки має значіння першого міністра (напр., в Англії перший міністр є фактичний голова виконуючої влади, цього значіння не має король).

Судова влада належить незалежному федеральному судові.

Важніші питання, котрі вирішуються в Національній і Кантональній Раді і виконуються Федеральною Радою такі: 1) організація федераальної влади, 2) порядок виборів членів Федеральної Ради і суду, 3) затверження договорів з дрігими державами,

4) справи війни і миру, 5) федеральні фінанси і 6) перегляд конституції Спілки.

В інших питаннях державного життя кождий кантон є самостійною республікою, котра має свою окрему конституцію.

Конституція кожного кантону потрібує гарантії (це не те-ж саме, що затверження, або санкція) Федерального Зібрання. Ця гарантія дається: а) коли в конституції нема нічого протилежного постановам федеральної конституції, б) коли вона забезпечує користування політичними правами в формах республіканських, народнього представництва і демократії, в) коли вона прийнята народом і може бути переглянута, як більшість громадян того побажає.

Крім тих діл державного життя, котрі звичайно вирішуються окремою країною в федеративній державі, кантони мають право робити договори між собою і іншими державами в тих випадках, коли ці договори не протилежні конституції Спілки і інтересам інших кантонів. Договори між окремими кантонами можуть бути зроблені по питанням законодавства, урядування і суду; з іншими державами—по питанням державного хазяйства і сусідських відносин.

Закон в окремих кантонах вироблюється в кантональних законодавчих Радах. Потім в більшості кантонів затвержується самим народом. Для цього організується всенародня подача голосів—референдум. В деяких кантонах рефе-

рено́дум обов'язковий по всім законам (кантона: Урі, Глярус, Аппенцель); в одній кантона (Валіс) референо́дум обов'язковий тільки по фінансовим законам; в кантона Фрейбурзі нема референо́ду зовсім; в решті кантона в референо́дум нє обов'язковий.

Далі, як на особливість дуже стало проведеного демократичного устрою, звернемо увагу на безпосередню участь усього народу в федеральнім, а не тільки в кантональнім законодавстві. Коли який-небудь закон, виданий Федеральним Зібранням, викликає проти себе де-які уваги (напр., в газетах), то населення Швейкарської Спілки має право затребувати, аби цей закон був затвержений усім народом. Для цього треба, щоби 30,000 громадян Швейцарії, або 8 кантона, забажали цього. Тоді закон повинен іти на затверження народові, котрий його приймає, або одкидає загально-народнім голосуванням.

Крім того, народові Швейцарії належить право не тільки прийняти або не прийняти виданий закон, а й зробити почин нового. Народ має право затребувати перегляду, зміни і доповнення федераальної конституції, коли цього забажають 5,000 громадян.

Отже ми бачимо, що державні порядки тут найбільші демократичні, ніж у всіх державах, котрі розглянуті вище. Алє такі порядки, як всенародне голосування і всенародня ініціатива закону, можуть існувати тільки в дуже маленькій і територією і кількістю громадян державі.

11. Австралійська Спілка.

На прикінці роздивимось устрій найновішої і найдемократичнішої федеральної держави *)—Австралійської Спілки, або Австралійських Штатів.

Австралія населена кольонистами (виселенцями) з Англії.

З початку XIX віку там була одна англійська кольонія — Новий Південний Уельс. Протягом XIX віку по мірі того, як кольонисти з Англії оселяли все більші і більші простори земель Австралії і острова, од Нової Південної Уельса відокремлювались: в 1823 р.— Тасманія, в 1829 р.— Західна Австралія, 1836 р.— Південна Австралія, в 1850 р.— Вікторія, 1859 р.—Квінсленд. Англія дарувала цим кольоніям політичну автономію в 1855 р. (за винятком Західної Австралії, де політична автономія була введена в 1890 році). З островів, близьких до Австралії, крім Тасманії, значне число кольонистів з Англії оселилось на Нової Зеландії.

Між цими кольоніями ще в 40 роках XIX віку виникла думка, аби з'єднатись в одну федерацію. Довго йшла пропаганда цієї думки, і тільки на початку XX віку (1 січня 1901 р.) затвержена була Англією федерація автономних австралійських кольоній Англії. В федерацію після всенароднього голосування ввійшли всі кольонії, крім Нової Зе-

*) Властиво, автономної країни Англії.

ландії, де була сильна течія проти федерації на підставі того, що федеральний устрій буде звязувати діяльність демократії цієї найбільше демократичної країни.

По згоді колюоній між собою федеральній владі передані такі головні діла: 1) військова і морська оборона країни, 2) пошта, телеграф і телефон, 3) акциз і таможня, 4) монета, 5) керування плаванням по морю, 6) торговля з іншими державами і торговля Штатів між собою, 7) зносини з іншими державами і 8) вирішення суперечок (третейським судом) між окремими штатами і ін.

Організація влади в Австралійській федерації взагалі така, як і в інших федеративних державах. Австралійці взяли собі за зразок державний устрій Північно-Американських Штатів.

Федерацію керує федеральне законодавче зібрання, котре розпадається на 2 палати: федеральний сенат і федеральна палата представників.

В федеральний сенат вибираються представники од населення по рівному числу од кожного штата. В федеральну палату представників—од населення усієї федерації пропорціонально числу населення кожного штата.

Таким чином, особливостю демократичної федерації є то, що в сенат вибираються на підставі загального виборчого права од населення, тоді як представники в Швейцарську Кантональну Раду

вибираються так, як вирішує це конституція кантона (чи од населення, чи од законодавчого зібрания); в Американських Штатах представники в сенат вибираються законодавчими зібраннями окремих штатів, в Германській Спільні представники в Союзну Раду визначаються урядом окремих держав.

Виборче право в Австралійських Штатах дійсно загальне, бо й жінки мають рівне право; рівно, бо число депутатів в федеральну палату представників вибирається відносно (пропорціонально) кількості населення, безпосереднє і голосування таємне.

Важніші закони можуть бути оддані на всенародне голосування (*референдум*).

Виконуюча влада організована так, як в Англії. Представником короля в Австралійській Спільні є губернатор Австралії. Він визначає з членів головної партії федерального парляменту першого міністра, той вибирає собі товаришів. Так, як і в Англії, міністри відповідні перед парляментом. Влада губернатора Австралії, як і короля Англії, обмежена. Правда, він має право *veto*, але цим правом фактично не користується,

Кождий окремий штат в ділах, не переданих федеральній владі, має повне право провадити державне життя незалежно від федеральної влади. В кожному штаті свій парлямент і своє одновідальне міністерство.

Таким чином, в цій найбільшій демократичній федерації ми бачимо парляментарний устрій,

котрий найбільше відповідає інтересам демократії, бачимо загальне виборче право, рівне для всіх, нө виключаючи і жінок, бачимо право всенароднього голосування.

Наскільки демократична думка ввійшла в життя громадян Австралії, видно з того, що навіть федеративний устрій не всіми прийнятий не на підставі того, що начебто цей устрій веде до роздроблення держави, а на підставі того, що цей устрій може звязувати цілком вільний розвиток окремих штатів. Так, Нова Зеландія нө ввійшла в федерацію, і в Австралійських Штатах досить сильна течія противників федералізму.

Але така течія проти федерації можливо пояснюється тим, що Австралійська федерація не є самостійною державою, а автономною країною Англії. Тому думка, що федерація зміцнює державу, не відограє тут значної сили, бо в які-б стосунки між собою окремі колонії нө стали, вони все-ж колонії і потрібують в своєму житті вищої санкції Англії.

12. Уваги до майбутнього державного ладу Росії і України.

Ми роздивились усі майже зразки державного ладу взагалі і федеративного зокрема. Бачимо, що інтересам демократії (народу) найбільше одповідає *демократична республіка*, а в тих державах, де є кілька окремих народів або країн, демократична республіка буває *федеративною*.

Бачимо також, як організується влада в федеративній республіці, що найвищу владу в питаннях загально-державного життя утворює порозуміння між загально-державним представництвом і представництвом кожної окремої країни або національності в федерації, що ті питання державного життя, розвязання котрих країни і національності лишають собі, кожда країна і національність розвязує самостійно і не потрібue санкції федеральної влади.

Перед народами Росії після великої російської революції повстало питання, який повинен бути державний лад у Росії, котрий вирішиться на Установчих Зборах.

Українці, яко найбільше демократична національність Росії, а також і інші національності, особливо ті, що були до цього часу „недержавними“, об'єднуються в домаганні, аби Росія була демократичною республікою з федеральним державним ладом.

Представництво в майбутнє „російське федеральне зібрання“ повинно провадитись на підставі загального (не виключаючи і жінок), рівного (пропорціонально кількості населення) і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням.

Влада виконуюча повинна організуватись так, як це робиться в парламентарних державах: відповідальнє перед парламентом міністерство з членів найбільшої партії (або коаліційне) в парламенті.

Порозуміння і згода між національними партіями усієї держави можливі, коли нації мають рівні права.

На Україні влада повинна провадитись Українським Соймом, вибраним на підставі загального, рівного і безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням.

Виконуюча влада повинна бути доручена одповідальному перед Соймом міністерству, що складається з членів найбільшої партії у Соймі (або буває коаліційним по згоді партій).

Судова влада, теж виборча, повинна бути незалежною од законодавчої і виконуючої влади.

Постанови Сойму в тих питаннях, розвязання котрих Україна лишить собі, не повинні підлягати ніякій вищій санкції.

Федеративний устрій забезпечує одність і силу великої Російської демократичної республіки; а одність і сила необхідні передовсім з огляду на мілітаризм сучасних великих держав, котрий невідомо, коли зникне.

Федеральний устрій Україні забезпече вільний національний розвиток.

Тільки роззвинена національно і до повної сили, Україна може перейти і до світової федерації—вільного братства усіх народів.

ЗМІСТ.

I. Державний лад.

	Стр.
1. Походження держав	6
2. ІЧо таке держава .	10
3. Теріторія держави	11
4. Народ. Його обов'язки і права .	11
5. Верховна влада	17
6. Як утворюються нові закони. .	18
7. Влада виконуюча, або урядова .	21
8. Судова влада	23
9. Який лад буває в державах	25
10. Монархії абсолютні і конституційні	26
11. Республіки	28
12. Держави централістичні, автономін і федераційний лад	29
13. Демократична республіка і права націй .	33

II. Зразки державного ладу.

1. Росія до 1905 року ..	37
2. Прусія	39
3. Росія до революції 1917 року .	41
4. Англія .	42
5. Франція	47
6. Нова Зеландія ..	49
7. Фінляндія	50
8. Германська імперія	50
9. Північно-Американські Сполучені Штати ..	53
10. Швейцарська Спілка	61
11. Австралійська Спілка	65
12. Уваги до майбутнього державного ладу Росії і України	68
